

P i a - C i a N u s t e n e

Asmeno Bêwayir

Verqesa

Hata nıka raştustena (imla) Zazaki sero tek jü gurenais kitab de veciya, uyo ke layiqê itıbarê ilmio: *Raştustena Zonê Ma - C. M. Jacobson, 1993, Bonn*. Taê gurenaisê bini ki estê ke, yê dine qılawızê xo ilmi ra jêde ideolocıya. Kıtabanê grameri de ki, yê Ludwig Pauli, Zılfi Selcani, T.L. Todd ya ki iyê nêilmkiy yê H. Turguti, Çekoy de, heqa raştustene de gurenaisê nêaseno. Mewzuyê ni kitabı gramerı, coka bara raştustene de her jüyê fikrê xo ra imla xo nusna.

Peyniya qeşı, yê karê raştustene hona xeylê raa xo esta ke ma sıftê cı derime.

Letê seri

Derdanê maê raştustene ra jüyê ki, se ke zanino, pia-cia nusteno. Koti pia bınuşıyo, koti cia? Sebebê ke hata nıka pia-cia nustene sero vacıay, taê derhequ de mı rê zaf iknaker u ilmki nêasay. Gereke bingê ni argumananê qeydu xırt cıerjiyo. Fikrê mı uyo ke pê ilmi isan rınd şikino qerarê xo serba na qeydey era cı do. Perso ke ilm cı nêreseno, isan uncia bese keno pê mentıqi (Logik) arguman bıaro ra ver. Hata nıka jüyê ra serkewte (qeyr) gurenaisê raştustene çino. Mordem na helme de motacê yardım u misalu beno, ke nia do, zonanê binu de, iyê ke Zonê Ma ra nejdiyê, qeydê imla i zonu senênê. Zazaki rê ki zonê İrankiyê ğerbi (West-İranische Sprachen) mınasibê. Na bare de fikrê mı uyo ke ma şikinime Farski de nia dime; Soranki, Beluçki, Taciki ki beno. Çıra ke Farski hem serru ra yeno nustene, zonê de resmiyo ki. Hundae serrio ke nuşino, uncia ki qeydey koti ke gerek diyo, vurnê ki¹. Ebe vatena bine, hunde waxti ra dime, qedyu ro penge/pışke (tabu) ro nêna, qeydanê khanu ra dırrike nêbiyê.

Se ke kitabê C. M. Jacobsoni de ki ardo ra zoni, Tırki nêşkino raştustena Zazaki rê derman bo, çıra ke zonê do zaf ciaro, hem ki bunya (strukturê) xo zobinara; peydena yeme ser. Derdo gıran na bare de nuyo ke, mordemanê ma zafine Tırkiya u Tırki de wendo, hetê raştustene ra ki -bıwajıyo, mewajıyo- tesirê cı de mendê. Hama isan mı çım de na sem (bare) de adetê mordemu ra jêde, çıyo ke Zazaki rê mınasibo, heto bin ra, usılê vatene ra jübini çıqa cêno, ey qerar kero.

Terımanê tekniku rê peyniye de lista qesebendeki de qayt bıkerê.²

Derheqê ke pia-cia nusnaene de an ra kağıde ser, niyê:

- I. Peyhurendi u namey / hurendnamey³ [domani-ra, ey-ra...]
- II. Namê waxtqesu be waxtqesu ra [qesey-ken-, nia dan-...]
- III. Fêlbendi (preverbi) be waxtqesu ra [ra-kerdene, têra-kerdene...]
- IV. Sıfetbiyais u nisange [beno serdın; kunê zerre]
- V. Qeseê ke vıleşiyê pê [ver-de, san-de, rew-ra, kopula...]
- VI. Verhurendi “era, ero”
- VII. Verbend⁴ u verhurendi [bê, bê-]
- VIII. Boçık A: “eke / ebe / era / ero” de apostrof bıgurenime ya nê? [kuno (‘)ra cı, tı (‘)ke yena]
- IX. Boçık B: Fekê Vacuğê de -i (ki)

¹ Vacime verê coy qesey *Tehrân, otú, otâq* اطو طهران, اطاق ebe ط (th/t) nusnêne, nıka ebe ت (t) nuşino (... تهران); ya ki verhurendi be به (rê, era, be) verê coy namu ra pia nusnêne (بتو beto, بیجه bebaççê: to-rê, domani-rê), nıka cia nuşino (بهتو be to, بیجه be baççê).

³ Verde serba *zemirê kesi*, vatêne „keshurendi“, hama mı çım de *hurendname* mınasibêro.

⁴ Fikrê sufiksi *-bend* (verbend, peybend, fêlbend) albazê mı Hesenê Reqasa da mı. Wes u war bo, pir u khal bo!

I. Peyhurendi u namey / hurendnamey [domani-ra, mı-ra, ae-ra]

Ïyê ke na mewzu de mı de no werê, diyaisanê mı zanenê. Nine ki wazon ke tenêna çip keri, argumanu biari sima çımı ver.

Pêserokê Ware u Tija Sodiri na derheq de qeydê cia nusnaena peyhurendi u namu/hurendnamu hata nıka ke çituri musê cı, heni cênê de (anê ra hurendi). Hona ke *Rastmustena Zonê Ma* nêveciy bi, Ware de heni nusnêne. Hama taê pêseroku de hurdêna formu ra nusnêne. Çıyo ke zanon, *Rastmustena Zonê Ma* de no qeyde sero sare dacno.

Taine ya raa Kırdaski ra, ya ki raa Tırki ra nusno. Nine ra ravêr mordem gereke ebe raa ilm u mentiqi caê Zazaki wertê zonu de çip kero, gorê nae ki qeyde biaro meydan. Uyo ke yê qeydu ki %100iya xo nêbena. Taê zonu de dı imkani danê ra cı; yê Holandki, Norvecki ya ki qeydanê raşnustena Almankiyê newu de taê vurnaisu de dı imkani vatê. Mordem şikino nia ya ki heni bıusno⁵. Yanê, ilam jü be jü ke qeydanê imla biarime hurendi, no zon daêna rew nêxeleşino, vindi ki nêbeno.

Nia dime, *Rastmustena Zonê Ma* de nae rê pelga 48. de se vato:

„Peyhurendi, nê kelimê serbestiyê, nê ki sufiksıyê. Coka ison nêzoneno peyhurendu eve namu u zamıru ra, pia ya ki cia bıusno. (...) Ciavê ma werte dero. Peyhurendi eve zamıru ra **pia** yenê nustene, hama eve zovina kelımu ra **cia** yenê nustene.”

Nae rê ki ez wazon fikrê xo pêskes keri:

1. Zazaki de bara verhurendi u peyhurendiu de çewtbiyaisê qefley (“öbek bükümü”) esto. Almanki de „*Gruppenflexion*“ vacino:
ey mın u to ra pers kerd; ey Hesên u Xece ra pers kerd ya ki, **ey mı be to ra pers kerd**.
Peyhurendi her name ra dime nê, jü rae vacina, hama yê hurdemêna namana.
2. Jüyê de cia (name), jüyê de pia (hurendname) nusnaene tam maqul niyo, çıra ke hurendname, se ke terim ebe xo vano, hurendia namey cêno: *laci ra vat* → *ey ra vat*.

*Qıstasê ke qerar danê ra cı, ni dı nuqtê verênê*⁶. Çıke çıyo muim, xuya peyhurendiana. *Peyhurendi, jü peybendê hali (Causus-Suffix) niya.*

3. Bara ‘çewtbiyaisê zoni’ (Flektion; büküm) de hirê babetê zonu estê (qesê wertê nenıgu mı nay pêra):
 - a) zonê ‘têdımki’y (agglutinerend; eklemlı); zê *Tırki, Finki, Macarki*
 - b) zonê ‘namnenik’i ya ki ‘çewtber’i (flektierend; bükümlü); zê zonanê *Hind-Ewropa, Ereški, İbranki...*
 - c) zonê hecaini (isoliert; heceli); zê *Çinki*

Hurendia Zazaki babeta b) dera, çıra ke namey benê çewt [“yê verg-i/verg-u”]. Zonanê Ewropa de zanaena mı ra peyhurendi tım cia nuşinê. Tırki de coka çewtbiyais çıno, halê namu ebe peybendu [-i, -de, -den, -e] nisan benê, namey ebe xo nêvurinê. Zonanê Hind-Ewropa de (Almanki, İrlandki, Zazaki, Hindki, İspanyolki, Hermenki, Yunanki uib.) hurendnamey sufiksi niyê, daêna qesê xoserê/serbestê.

4. Peyhurendiê Zazaki mı rê na het ra ki zê qesanê xoseru asenê: ni hem waxtqesu (fiilu) de, dılqê fêlbendi de (Präverb) estê [ra-kerdene, ro-kerdene, de-kerdene], hem ki edat de fonksiyonê xuyê verhurendi esto [era, ero, ede].

Sebebu ra jüyê ki nuyo ke, ver-/peyhurendi u namey, zonanê binu de ki cia nuşinê [„mı ra”]:

from me (İngl.), von mir (Alm.), van mij/me (Holl.), jı mın (Krd.), ez men از من (Frs.), de mi (İsp.) uib.

⁵ Misal: *Teeei* ya ki *Tee-Ei*; *Thunfisch* ya ki *Tunfisch*; *Happyend* ya ki *Happy End*; *grimmsche Märchen* ya ki *Grimm'sche Märchen*.

⁶ ni hurdemêna nuqtu rê Prof. Dr. Gipperti dest da mı, bexudar bo.

Ni qesu de cia nusnaene, vatena qesey rê ki minasibo.

Usilê vatene ke vat, Ereki de veranê „*mi ra*”, „minnâ”o, yanê pia nuşino, uyo ke *min* + *ennâ* ra amo pêser. Farski de, fekê qomi de, *ez men* من به *to* تو („*mi ra*”, „*to rê*”) gegane beno *ezem* ازم, *bet* بت . Yanê hurendname beno zê peybendi, uyo ke Almanki de nae ra *enklitische Endung* (‘*qediyaiso pabeste*’) vacino; Farski, Goranki, Soranki u Feylki (Kurdkiyê cêri) de ki esto.

Ma, Zazaki de ki durimo henên esto ke, hurendname u peyhurendi riyê herfeginaene ra amê pêser, zê jü qesey/cısmi vacinê? Esto; nae rê fekê Xozat-Vacuğe be Soyrege-Çermugi ya ki yê Palo-Çewlîgi de qayt bikerime:

a bî mîna amê [a be mîn ra amê]: *mîⁿ-ra*: r→ø, "→n.

Yanê *r* gineno, *n*’o ke biyo vîndî ya ki quletiyî ro, ita vecino meydan, beno *mîna*.⁷

a bî meymanana/meymanona amê (a ebe meymanun ra amê): *meymanan-ra*: r→ø, aⁿ→an.

Zobin:

ez bî tuya; tî bî kamia ama; o bî maina [maine ra] *ame*; *a bî kêneka* (kêneki ra) *amê*; *mî inan na vat*⁸ ... uçh.

No hal de *-an/-a* yenê pêser, eke zê jü qesey vacinê, gereke **pia** binuşiyê. Bızaniyo ke ni dî qeseê, vîleşiyê pê. Hama ‘*mi ra*’ de çekuye nina pêser, zê dî qesu ki vacino, nae ra jüyêna argumano ke **cia** binuşiyî.

Peyniya qesey: peyhurendi, name u hurendnamey ra **cia** binuşiyî:

*Mî da to ro*⁹. *Îne şîma ra vat. To rê jüna çay biari? Ey ra çiyê lom meke! Mêse da mî de.*

Xo-Vengê (vokalê) peyhurendi ke quletiyî ro ya ki gîno (d’, r’):

Fekê Palo-Çewlîgi de peyhurendiyî ya ki zerfî zê verênî de nêvacinê, tenê vuriyê ya ki xo-veng (Vokal, ünlü) quletiyî ro. Gegane metateze (göçüşme) ki biya:

rê/ri → **ır/rı** → **r’**: *Ez şîma r’ çay ona. Mêmonon ır xızmet bıkrî.*

dî → **ıd / d’** : *Kênek kıye d’ niya. Mî lacek ıd qısê kerd.*

zî → **zı** → **z’**: *Ma z’ cı r’ va, gueş nyeda. Ombazon ız va, yı rınd kerdo.*

Kıtabê O. Manni ya ki Peter J. A. Lerchi de ni peyhurendi ebe formo **rê/ri; dî** ya ki peybendê maykekiye *-e/-ı* nusnaiyê. Yanê hona xeylê waxt niyo ke taê vengi biyê vîndî, neslanê peyênu de heni biyo. Ez vaci ebe formo nîkaên (*mîr, şîmad, merdımıd*) ke binuşiyê, serba fekanê binu rehet areze nêbeno. Nae ra çıqa ke destebera yena, zelal binuşiyî. İsan şikino naca de alternatifê rono:

1.

Eke ebe formo khan binuşiyî, pêro wendoğu rê daêna rehet beno (redaksiyon gereke dest cıdo):

Ez kıye dî rueniştiya.

Ma rı / ma ri zi xeberı amê.

Şîma zi welatoni ğeribon dî moneni.

2. ebe formo vindibiyae ke ilam bibo (vacime reportaj, kılame) apostrof cısanıyo, pia nustene ki bena:

Ez kıye d’ rueniştiya.

Ma rı z’ xeber amê.

Şîma z’ welaton’ ğeribon ıd monên.

⁷ Hurendameo jüino jükeko çewt/oblik *mi* de, *n* heme fekanê Zazaki de gîno waro, ae ra „*min*” nusnaene minasibe niya. Raşti ke *n*’ê *mi(n)* waxtê waxtu de biyo, zê vatena taine herfa gîrenaişî niya. Formo xeylêo çewt/oblik *-an* de ki henio; *n* leteo zafêr gîno waro, hama taê feku de o ra ravêr teyveng (konsonant) *n*’î, xoveng (vokal) *a* çarno ra be *o* ya ki *u* (misalê bini: *nan*→*non*→*nun*; *ancia*→*oncia*→*uncia*...). Fekê Vacuğe ya ki Palo-Çewlîgi de halo obliko xeylê, hona ebe *-on/-un* vacino: “*ma rê hakon ano.*” Peybendê xeylêiye *-an* teyna Kirdaskî u Farski de nê, belkia pêro zonanê İrankiyu de esto, Zazaki de ki.

⁸ Nae rê gos dê: „*Muziri do bî mî ro/serê mî deceno/ sêri bî Lîska Muziri/lîska mî zan dana*”, yanê: ‘ebe Lîske ra şêri Muziri’. Yılmaz Çelik, albumê Veyvê Veyvê, lawîka Derê Emîrxani de.

⁹ Eke vat „*da pîro; beno tra; da pede*”, na hal de hem biyoğ/çiyê qesa (nesne) areze niyo, hem ki zê jü qesey vacino. *Pî-, tî-* nêşîkinê teyna vînderê.

II. Namê waxtqesey be waxtqesey ra [qesey ken-, nia da-...]

Bara pia ya ki cia nustena namanê waxtqesu be waxtqesu de fikrê zafine tenêna kıfso. Na derheq de hem waxtqesey rê [,qesey kenê'], hem ki fêlname (Verbalsubstantiv) u fêlsıfet (ortaç, Partizip)î rê gurenino [qeseykerdena cı], zobin ki waxtqeseo yardımker rê (Hilfsverb) [dana/yeno qeseykerdene]. İta ki mordem şikino qeydey areze kero.

„a ke nia do, qesey kero“ ya ki „a ke niado, qeseykero“ ?

Senê qıstasi serba qeyderonaene estê? Mordem gereke na bare de Tırki ya ki Almanki ya ki zono ke ro u mentiqê Zazaki ra dürio, xo düri fiyo. Çıra ke –eke mısılê vacime-, *qesey kerdene* be *nia daene*, Tırki de jü mesdero, Almanki de ki: *konusmak, bakmak; sprechen, gucken/schauen*. Eke ma binê hirey/heşi de ebe ni zonu ğeyal kenime, beno ke ni waxtqesu Zazaki de ki zê jü waxtqesey areze (fam) bıkerime, nae ver ki pia nusneme, ğeletinime. Uyo ke Zazaki de *qesey* nameo çewt/oblıko, *kerdene* esıl sero waxtqese ebe xuya.

Farski de ke nia dime, ‘qesey kerdene’ ra *herf zeden*, ‘nia daene’ ra ki *négâh kerdên* vacino.¹⁰ Ni ki cia nuşinê [*herf u négâh qesê xoserê*].

Nuqtanê cêrênu de ez persê cia ya ki pia nustene sero, kenu ke sebebanê fikrê xo eşkera kerı.

1. Nustena mesderi: cia

Qesebend de ya ki jü nustê de zoni sero, eke cia binuşıyo, wendoğu rê nisanê cia nustene beno. Mesder ke unciya, gereke wendoğ/e era ser kuyo ke untena waxtqesey de ki cia nuşino. ***Qesey kerdene, fam kerdene, nia daene, hal kerdene, hez kerdene, lom kerdene***
Eke lewê mesderi de, kılameu () de, untisê xo nisan dino, beno ke mesder pia ki binuşıyo.

2. Pasif ya ki kauzatif de nustena waxtqesê yardımkeri: pia

Formo pasif (edilgen) ya ki kauzatif (ettirgen) ke gurena, mı çım de pia binuşıyo, çıke o waxt mesder zê jü cısmi kuno tê:

Pasif: *İspanya de Baski u Katalanki ki yeno qeseykerdene. Saraiya Moğolıstani de Farski ki amo qeseykerdene.*

Kaustaif: *A be laceki germi dana têvdaene. O piyê xo dano xeberidaene. Mı o da sondwerdene.*

3. Nustena untisê waxtqesey: cia

a) **Waxtê nıkay u waxtê veri:**

A hawt zonu qesey kena. Ma dorme ra nia (nê)da. Ey germi têv dê. İne to ra xeberı da. Mı çıçegi ağwe day. Sima ey gos danê. Sima ke hona qesey nêkerdi bi, ine na mesela hale kerdi bi. Linga mı ta diye. Sima ca mı nêda. Ma arebe de ca benime?

b) **Emır/babeta waştene (subjontif):**

Sima qesey (bı)kerê, i qesey mekerê! A ke nia dero, o ki qayt kero, cı ra xeberı medo. Kaşkia to jüri/zuri mekerdêne. Gosê cı ta de¹¹! Tı germi têv de, o têv medo!

Halê emri de ki kelıma waxtqesey qesê de xosera/serbesta, şikina teyna ki vındero; zê fêlbendu (ra-, we-, de-, pıra-...) niya. Yanê hurendia verbendê/prefiksê emri *bı-* nêcêna. Mordem vacime şikino hem “*qesey bike(r-)*” vaco, hem ki –eke tenêna kerd kılın- “*qesey ke(r-)*” vaco.

4. Nustena fêlnamey: pia

Waxtqese gurenaisê namey rê ki beno. Almanki de nae ra vanê *Verbalsubstantiv*, ez cı ra vanane

¹⁰ İlmıdarı çım de *nia daene, négâh (kerden)* î Farski ra elaqê xo esto.

¹¹ *ta daene* de „*ta*“ qesê de xosero, manê xo yeno çarnais (Torsion, burkma). No waxtqese de ki arezeo ke, kelıma de serbesta: *ta era cı fıştene* („*ta era bezna bariye fiye!*“), çıke « *ta* » nameo (Nomen)

‘fêlname’. No hal de waxtqese beno name; iyê ke dı kelımu ra yenê pêra ki, benê zê jü kelıma. Usılê vatene rê ki mınasıbo ke pia bınışıyo:

Qeseykerdena cı wese biye. Ebe **xeberidaene** arê ma beno xırabın. **Gevijidaena** herê ma mı rê wes amêne. **Tadaena** lınga mı.

5. fêlsıfet: pia / cia

Fêlsıfet (ortaç, Partizip) zê sıfetio ke waxtqesey ra pêda biyo. Pianusnaena cı meqbulo. Taê waxteqesey ki estê, dergê; eke fêlsıfet de pia bınışıyê, wendena cı bena çetıne. Ae ra mı çım de, nustoğ waxtqesanê dergu de cia bınusno.

Perarey, mordemê ma vindibiyae bi. Lınga mı tadaiya. Germia doy têvdaiye niya. Na mesela halekerdiya. Çê vêsae! Arebe hona tamirkerde niyo.

III.Fêlbendi (preverbi) be waxtqesey [ra-kerdene, têra-kerdene...]

Se ke cor de ki vat, Zazaki de verhurendi *ero, era* fêlbendu (Präverbien, fiil takıları) de ki vecinê: *rakerdene, rokerdene, dekerdene*. Nine ra serkewte taê bini ki estê, zê *pirakerdene, pirodaene, weamaene, têraçarnaene, pêrocımitene, têkewtene, tafıştene* uib.

Zazaki bara ni fêlbendu de dewletıyo. Farski u Kırdaski de taê biyê vindi. Zonanê Cêrmenkiyu de ki esto, zê İnglêzki, Almanki, Hollandki uib. de. Wezifa fêlbendu esta ke, het ya ki hali musnenê¹².

Hetê untisê waxtqesey ra Zazaki, Almanki ra nejdiyo:

o niseno ro : Er setzt sich hin. [ronıştene : hinsetzen]

1. Nustena mesderi: pia

Fêlbendi kelımê serbesti niyê, teyna manê xo çino. Ae ra mesder de **pia** bınışıyo:

rakewtene, cıdaene, (çêber) cadaene, têrabiyaene, degınaene, weardene, roverdaene, tirocımıtene uib.

Qesebend de, lewê mesderi de gereke kılame/parentez de untisê cı ki bınışıyo: **pirodaene (dan- pıro)**

2. Pasif ya ki kauzatif de nustena waxtqesê yardımkeri: pia

Zê nuqtê III. de, eke pasif ya kauzatif gurena, mesder beno jü cısm. Coka pia nustena cı mınasıba.

Pasif: *Cıle yena rafıştene. Ardi ke biamêne rovitene, ardanê lazuti ra amêne pêsanıtene.*

Kauzatif: *Mı pençere da (r)akerdene, peydena da cadaene. Ni genımı ewro rarıdene mede!*

3. Nustena untisê waxtqesey: cia

a) Usılê vatene rê, **untisê** cı de **cia nustene** mınasıbêro (daa mınasıvo):

Hewri amey ra, şiliye guret de. Waxto ke şiliye gınê ra (vindete), ma xo pisenime têra, some. To pıro nêda. Ma pê cênime / pê guret.

→ Hem usılê vatene rê, hem ki fonksiyonê fêlbendu rê mınasıbo ke karê cumla ra **cia** bınışıyo.

İstisna: Fekê Çermug-Soyrege :

A şandı nêrakewti. Ez nıka to ra abırriyena. Ma çi-miyê xo ronanê / nêronao. Çıwali uja meronı!

→ Se ke aseno, ita fêlbend be karê cumla ra vıleşiyê pê, biyê jü cısm. Çıra ke formo nêbiyais

¹² nae rê kitabê Zılfi Selcani de qayt bikerê: Grammatik der Zaza-Sprache (Dersim-Dialekt), Berlin 1999; pelge 414).

(olumsuzluk, Negation) de ki karê cumla be fêlbendi ra cêra nêbenê. Fekê Çermug-Soyrege (ÇS) de ae ra **fêlbendi ebe jü heca**¹³ **pia** bînuşiyê.

Fêlbendê ke ebe dî hecaanê, zê *piro*, *pira*, *pede*, *tira*, *pêro*, *têra* uib., fekê ÇS de ki **cia** nuşinê: *Şima danê piro*, *şinê suki*. *Mî vizêr inan dî da pêro*. *Ay derzini dê pedi*.

b) Emîr/subjontif:

Tenê hebe cidê! Ardu rovice! Î ke rakuyê, şiliye ke ragino, o waxt xo têrapise, some. Xo weda(re)!

→ İta fêlbend hurendia verbendi/prefiksi *bî-* cêno. Usilê vatene ra ki, na hal de **pia** bînuşiyê.

İstisna: **Pê cê / pê gi! Pê mî mecê!**

Fekê Vartoy de ke nia ki vacino: *Hebe bidê cî! Arda bîvice ro!* "iliye ke **bigino ra**, xo **bîpişe têra**...,

→ o waxt **cia** nusnaene luzm beno.

c) Emrê/babeta (subjontifê) nêkerdişi:

Hebe cî mede! Ardu ro mevice! İliye ke ra megino, tî xo têra mepise. Sîma xo we medarê!

→ No hal de verbendê/prefiksê nêkerdişi *me-* vecino, fêlbendi ra tepia kuno karê cumla ver: **cia**.

4. Nustena fêlnamey: pia

Zê nuqtê III. de, fêlname beno jü cısm. Coka gereke ebe fêlbendu ra **pia** bînuşiyê:

Rovitena ardanê lazuti. Deguretena şiliye. Ni hardi ebe derutene paki nêbenê. Pêrodais mebo, werê-amais bo!

5. Fêlbendi pira, piro, pêra, cêra sîfet de

Taê fêlbendi zê *pira* (*pa*), *piro* (*po*), *pêra* (*pia*), *cêra* (*cia*) benê ke sîfet de ki bîgureniyê:

Kilidi helqa de pêra biy, nika cêraê. Şüariyê astori piro niyo. Kincanê mî de jirçê theyri pira (paro).

→ fonksiyonê xo ke zê sîfetio, o waxt zê sîfeti bînuşiyê: Kopula (koşaç) de **pia**, waxtê veri de **cia**.

6. Fêlsîfet (sîfetê waxtqesey; Partizip; ortaç)

Waxtqese ke waxto ravêrde de ebe peybend *-e* (maykek: *-iye*) gurena, beno sîfet. Nae ra mî vat *fêlsîfet*, uyo ke *ortaç* ya ki *Partizip* zanino.

Çêber rakerde niyo. Ardi rovitiyê. Ma sata bine ronîşte bime. Çiçegi têrabiyayê.

→ fonksiyonê fêlsîfeti zê jü sîfetio, ae ra gereke ebe fêlbendi ra **pia** bînuşiyê.

Boçik:

Fêlbendê ke ebe jü hecaê (ra, ro, de, we):

- Fekê cori (Dêsımi): *Ey çêber ra nêkerd, ae kerd ra/ya. Ma da arê.* → **cia**
- Fekê Palo-Çewlîgi: *Yî ber a nyekerd, yay/yê kerd a. Ma da ari.* → **cia**
- Fekê Çermug-Soyrege: *Ey kêber nêakerd, ay akerd. Ma arêda.* → **pia**.

Fêlbendê ke dî hecau ra yenê pêra (têra, têro, pêra, pêro, pira, piro, tira, tede...):

- Fekê cori (Dêsımi): *Sîma da pêro, na pira (pa)* → **cia**
- Fekê Palo-Çewlîgi: *Şîma da pyeru, na pira.* → **cia**
- Fekê Çermug-Soyrege: *Şîma da pêro, na pira.* → **cia**.

¹³ heca (Ar. هجا) Tırki de biyo hece, hama eslê xo *hecâ*'o

IV. Sıfetbiyais u nisange [beno serdın, kunê zerre]

Zazaki de karê cumla ra tepia sıfet ya ki nisange/hurendi ke yena, zafêr verhurendi nêcênê: **Meymani kunê zerre.**

Guretena verhurendi „era, ero“ ya ki „be“, hem feki dest de, hem ki hali dest dero. Bara pia-cia nusnaene de, pers, halê emri ya ki modusa waştene dero:

Sıfet:

Çay **serdın bo**. Ni kinci **jüa bê**. Çêna qıce ke **pile bo**, ez biguri. Waxt tengo, (era) **derg mekerö**.

Nisange:

Meymani zerre kuyê (bıkuyê zerre)!

Ez ninu **birâê to dî** ya ki **to dî** (**bîdî birâê to** ya ki **bîdî to**)?

Nae bere, **cıde**, ya ki **mî de** (**bîde mî**).

Nae **berze uca** / **uca meerze!** O resmu (era) **sîma musno** (**bîmusno sîma**).

Na hal de namey ya ki sıfeti hem qesê xoserê (şikinê teyna vınderê), hem ki her tim hurendia verbendê emri be modusa waştene **bî-** nêcênê. Ae ra mı çım de gereke **cia** bınuşiyê.

Ma, **cıdaene** se bena?

Halê **cıdaene; cıde; cıke; cımusne** uib. de “cı” hem hetê usılê vatene ra minasıbo, hem ki ebe karê cumla zê jü fêlbendi vıleşıyo pê ke, mordem nine endî **pia** bınusno.

Nustena fêlnamey: **pia / tîre (-)**

Fêlname de mordem şikino **pia**, ya ki ebe jü **tîre** “—” ki bınusno:

Têlewe-amaena ma bena. Serdın-biyaena çay. Jüabiyaena kıncu / jüa-biyaena kıncu.

V. Qeseê ke vıleşiyê pê (amê pêser) [ver-de, şan-de, rew-ra, kopula...]

Jü qese tim jü kelıma ra ibarete nêbena; bena ke dı ya ki hirê kelımu ra ki bêro pêra, ya ki peybendi pas-anıyê. Nine ra qeseê ebe maneo newe yeno meydan. Taê qesey ki estê ke kelıma ebe ver- ya ki peyhurendi ra esıl sero ciarê, hama ebe zamani ra hunde jêde vaciyê ke, biyê zê jü qesey. Almanki de nae ra *Univerbierung* („pê-rewiyais“) vacino. Ni zafêr sıfet, name ya ki zerf benê.

Bara hemfıkrıbiyaena na mewzuy de xebera ma tenêna çetın bena jü, çıra ke qıstasê ilmi ra jêde vatena mıleti be diyalektu ra qerar danê ra cı.

Qeseê ke vıleşiyê pê, esıl sere dı ya ki hirê qesu ra yenê pêser. Gorê adetê raştustene, ni qesey gereke **cia** bınuşiyê. Hama ni kelımey ke zaf yenê vatene, mordemi rê endi zê jü qesey yenê. Sebebo pil ki gınaena jü herfa. Leteo zafêr ni peyhurendiê ke endi vatene de zeleşiyê namey ya ki zerfi ra, biyê zê jü çekuye.

Nae ra qıstas no beno: kamci qeseo ke ma rê zê jü qesey yeno, pia nusnaena cı tenêna maqul bena.

Kritero muim ki wendisê kelıma gereke ero usılê vatene bişikiyo.

Bara na qıstasu de bêhetbiyaene (obcektivite) çetine bena. Çıra ke kes be kes, fek be fek, het be het vuri-no. Coka, isani ke tenê ebe tolerans qayt kerd, têsarekerdene bena rehetê.

Qeseê ke amê pêser, zafê. Ae ra, ma ita iyê ke jêde vacinê, ine nusneme.

Veng „r“ ke gına ro:

Ni kelımu de aseno ke, zerf ya name be peyhurendi **ra / ro** ra yeno pêra. İta veng **r** ya gıno, ya ki ebe **r'yê** qesey/zerfio peyên ra vıleşiyê pê.

sero / sera, vero / vera [← ser + ro/ra, ver + ro/ra]

vıra [← viri + ra]

tepia (tepeya) [← te- + pey + ra]
şodira [← şodır + ra]
avaro (avore, onvoro) [← a- + var + ro]
varo (vore) [← var + ro]
çira (ça) [← çı + ra]
nata, bota [← na- / bo- + het + ra]
cêro/cêra [← cor/cêr + ro]

Mı çım de qesey zê ni corênu, gereke pia binuşiyê. Nustena *serro, serra, verro, verra* ya ki *ser ro/ser ra, ver ro, ver ra* hona usilê vatene rê minasiba, eke o fek de ebe *rr* vacino. Hama nustena *ser o, ver o, ver a...* minasibe niya, çira ke nêşikino ra usilê vatene. İyê ke wazenê tenêna ebe hesar binusnê, şikinê *xo viri ra, şodir ra* ki binusnê.

Hama kelimey zê *na/o het ra, çınay ra* gereke cia binuşiyê, çike hem vengi gınaey niyê, hem ki usilê vatene rê minasibo.

Qesey ebe **-de, -ra, -be uib.**

Ni qesey ebe peyhurendiu *-de, -ra, -be*, ya ki ebe qesanê binu ra qedinê:

cira kerdene [cı + ra]

verde ra [ver + de]

Mısal: *Mı ke verde ra na bızanîtêne, sîma nia mı ver de nêhuyêne.*

Yanê na *verde ra*, ke **pia** nuşino, yeno manê *verênde ra* ki; qeseo *waxtkiyo*. *Ver de*, yanê eke **cia** nuşiya, manê *xo zê verêniya cı de, cı düşt de* beno; qeseo *hurendkiyo*. Mısal de usilê vatene rê ki musneno ke, ferq senêno.

Verba (verbe, verbı, verva) [ver + be/ba]

avarde [a + var + de]

sipêdera

şande (sonde)

şewra [← şewe + ra]

naca (nica, naza) [na/ni + ca]

uca (ica, uja, uza) [o + ca]

kamca (komca, koti) [kam + ca]

naver, bover [na/bo- + ver]

nat, dot [← na/do- + het]

naym (nayem) [← na + yem/hêm]

xoser [xo + ser]

çike (çımke) [çı + ke]

rewra [rew + ra]

xora (,zaten‘) [xo + ra]

Mısal: *Ez xora çê xo ra veciyêne teber.*

Xora, zerfo; *xo ra* ki hurendname u peyhurendia.

Qeseê ke pê nêvileşiyê, coka gereke mı çım de cia binuşiyê, niyê:

se ke, se beno, xo ver daene, xo vira kerdene u qesê nianêni. Her jü qeseo xosero.

Kopula (koşaç, Kopula)

Eke vat, „Ayan rındo. Hewa germo. Perey ki rınd bi“, ita *rınd* sıfet, *-o* kopula bena, awa ke mesderê *xo* biyene bena. Çıyo ke sıfet be kerdoğ (nesne, Subjekt) ra gire dano, kopulawa, yanê ‘waxtqeseo bestek’o.

Farski de waxê nıkay de waxtqesê xo esto („est“), hama Zazaki de çino. Esıl sero kopula peybendê do xosera, hama nêşikina teyna vındero, çike usilê vatene rê mınasıb niyo; hetê mentqı ra raşt bo ki. Çıke cia mustena kopula „ayan rınd o, hewa germ o“, wendene de çetıniye ana; hem ki heni nêvacına. Ae ra, waxtê nıkay de kopula gereke ebe qesey ra pia binuşıyo.

Noto muhim:

Taê nustoği kopula diherfine (-ime, -ro,) cia nusnenê, uyo ke gramerê zoni ver ğeleta.
i hêga de rê; ma domanê Heseni me, adresa mı nia ra...

Kopula jü cısmı, ebe dı ya ki hirê herfu ki bıbo, uncia gereke lete mebo:

raştê xo niaro:

i hêga derê, ma domanê Hesenime, adresa mı niara...

VI. Verhurendi¹⁴, mianhurendi [era, ero, ede ; era-cı-...]

Zazakiyê Dêsmê şerqi de (Erzıngan, Pılemoriye, Mamekiye, Nazmiya, Varto, Kêği, Mazgerd, Sarız, Sêvaz) verhurendi **era, ero** estê; Zazakiyê Aqsaraiye de ki. Cumla de gurenaena ya ki nêgurenaena verhurendi *era/ero*, ni feku de ferq nana ro.

Zazakiyê Xozat-Vacuğê, Palo-Çewlğı, Çêmişgezagi de, ni verhurendi ya çinê, ya ki verhurendi **be** caê cı gureto. Zazakiyê Çermug-Soyrege de hurendia **era** de, **a** vecino („kewto a cı“). Ebe vatena bine, taê diyalektu ni edati xo rê luzm nêdiyê. Bê nine ki beno.

Fonksiyonê ni parçıku zê verhurendia ke het, hurendi ya ki nisange musnena; zê datifio: *veng (e)ro mı birriya, dorme ro cı guret; adır kuno ra cı, yeno ra viri, ero kar feteliayme.*¹⁵

Parçık, rındêr, verhurendi *era/ero*, karê cumla (yüklem) ra jêde ebe biyoğo yanbeki (nesneo indirekt) ra jü cısmê. Yanê **dorme ro cı guretene** de, *dorme* (biyoğo düstde/nesneo direkt) jü cısmo, *ero cı* jü cısmo. *(e)ro* ebe *cı* elaqedaro.

Yanê ita, ebe nameo ke edati ra tepia yeno, tede elaqê xo esto. Coka nustena xuya nianêne : „*kunara mı viri, lunga mı gınara kemere*“... xora na sebeb ra ğeleta. Çıke waxtqese [*kuna*] jü cısmê kerdişio, *era/ero* ki het musneno ra biyoğo/obceo indirekt, yanê name ra pia jü cısmo [era mı viri].

Babeta 1.: karê cumla (yüklem, Prädikat) pey dero:

ver ra to lewiyo

pay ra cı do

yaxe re mı guret

dorme ro cı guret

ero kar fetelina

*sılam ro cı kerd*¹⁶

hay re cı be / hay ro cı be

hay ra ser da (temey kerd)

karê cumla, nêbiyais ya ki emır u babeta waştene (subjonktif) de ki gegane pey de beno:

Era mı ver mekuye!

Eke era to dime no, to pê cêno.

Qimetê zonê ma nika biyo jêde, verê coy kes era dime nêkewtêne.

¹⁴ Vatena **verhurendi**, *parçık* ra daha meqbulo, eke *era/ero* gurenino, her tum name (isim; Substantiv) tey esto ke elaqedaro.

¹⁵ ez heni guman kon ke waxtqese *venga cı daene* ki ni edati ra yeno, vuriyo: *veng era cı daene (r gıno) veng-a cı daene* veyna cı daene. Çıyo bin, ni edati fekê Xozat-Vacuğê ya ki Palo-Çewlğı de çinê; yê Çermug-Soyrege de biyê *a/o* [adır kewno a cı]. Gegane ebe *be* ki vacino: *ecel o mecel be ma birrno; yaxe be ma grot...*

¹⁶ Lawıka „Zerrê mı“ de Xıdır Akgül (Daulci Xıdır) nia vano: „*dewa sima ver de viala teki / mı vera sılam o Şikri ki*“

Not: *hay re ci biyaene, hay ra ser daene* leteo zafêr ğelet nusnenê: *hay* qeseo de serbesto. Na kelima qese *haydar* de ki esta (-dar, peybendo). Kırdaski de ki qese *hay* esto; uyo ke manê xo *hire'o / heş'o: bêhay, hay jê bûn.*

Nia ğelet sonê ser:

1. Qese *hay* zê jü kelima xosere fam nêbeno ya ki nêzanino.
2. Veng *o* (ya ki *-i...o-*) taê qesu de cêreno ra *e* (ya ki *-u...e-*), zê *piro* → *pure*, *pêro* → *pêre*, *girot* → *guret*, *sero* → *sere*, *ero kar fetelin* → *ere kar f...* : yanê *hay ro ci be hay re ci be* No ki nêzanino.
3. *hay re* zê jü qesey texmin beno („hayr“), *e* ki heni zanino ke ezafeo. -ê nuşino, no beno: *hayrê ci biyaene*
Uyo ke raştê xo niaro : *hay re ci biyaene*

Babeta 2.: biyoğo yanbeki (obceo indirekt) pey dero:

Kutiki na ra mı dime.

Adır kewto *ra ci / kewto a ci. Çrmg-Syrg.*

Mı tu sıvayna ra maa to.

Sıma zaf kewtê ra mı viri.

Nine ver zelalo ke verhurendi *era/ero* qesê serbestê. Wezifa xo awa ke, het ya ki nisange musnenê ra ci. Ae ra gereke **tim** **cia** bınışiyê. Nustene zê „*hayrê ci be*“, „*verra to lewiyo*“, „*kewtra ci*“, „*sılamro ci ke*“ ğeleta!

Mianhurendi (Zentriposition) ede...de / dı ... dı

ede a lare de

*a dı Sêwregı dı ameya dinya*¹⁷

VII. Verbend (prefiks) u Verhurendi [bê-, bê]

Tabiyo ke verbendi (prefiksi) ebe qesey ra pia nuşinê. Pers ita tek verbend ya ki peyhurendi *bê- / bê ...* dero. Mordem gereke ita fonksiyonê verhurendi u verbendi têcêra kero. Fıkrê mı na bare de zê vatena *Rastnustena Zonê Ma'wa* (p. 47) :

Verbend [bê-]:

bêkes, bêwaxt, bêters

Verbend *bê-* axırı de sıfet ya ki zerf vırazeno. Ae ra gereke **pia** bınışiyıo.

Verhurendi [bê]:

Bê mı meso!

Bê vatena to nêbena.

Verhurendi *bê ...*, zê *hata, ebe, serba...* zerfa. Xora ke verhurendia, gereke **cia** bınışiyıo.

¹⁷ mianhurendi *ede...de (dı... dı)* teyna taê cau de vacino, zê Mamekiye, Nazmiya, Soyrege. Ma şikinime ney ra **mianhurendi** [arailgeç, Zentriposition] (zê *ebe...ra*) vacime.

BOÇIK:

Dı mewzuyê bini ki estê ke ebe pia-cia nustene ra zaf elaqê xo çino, hama serba raştustene mı rê muim yenê, ni di nuqtê cêrênê.

VIII. Boçik A: “eke / ebe / ero / era” de apostrof (') bigurenime ya nê?

Qesey zê *eke, ebe, ero, era* ke mabênê cumla de vacinê, *e'*ê veri gınenê ro, beno *ke, be, ro, ra* ¹⁸. Hem kitabê *Rastustena Zonê Ma* de, hem ki taê albazu çım de, eke *e* ver de gına, gereke hurendia cı de apostrof cısanıyo:

Eke bêri. Ez 'ke bêri.

Ebe to ra. Ez 'be to ra.

Era mı ver mekuyo. Nêkuna 'ra mı ver.

Ero ser nênano. Nano 'ro ser.

Sebebê xo nuyo: yê *ke, ra, ro* dı manê xo estê, ni ki gereke bêrê têcêrakerdene ke ferq esto:

- a) *Î 'ke bêrê na het ser* : *ke*, qesegirek'ê (bağlaç; Konjunktion) [eke]
 b) *Îyê ke yenê na het ser*: *ke*, hurendnamê gırey'ê (bağ zamiri, Relativpronomen)
 c) *Ez 'be to ra şime suke*: *be*, verhurendia [ebe] (Instrumentalfunktion)
 d) *Roc be roc, zalimî da be ma ro*: *be*, verhurendia ke het/nisange musnena (Dativfunktion)

Vatena mı: Gurenaena apostrofi hetê mentiqi ra çiyê do glet niyo. Hama derdê ma nuyo ke, kes na sate nêku-no ra çiyê de heni qıcı dime. Miletê ke leteo zafêr nustena Zazaki de çetniye unceno, bara apostrofsanıtene de nêwazeno xo bıqefelno, sare bıdacno. Heqe ke vaci, i taê albazê maê ke ebe apostrof wazenê binusnê, i ki tam nêşikinê, era qeydê ni apostrofi ser kuyê, ebe xo sas kunê. Zafine xo ra nêvênênê ke sare bıdacnê, vacê „kamci *ke*'o, *be*'o eceba nıka, koti apostrof yeno?“. Ware u Tıjia Sodiri de amoranê peyênu de ki na qeydê apostrofi senik ardo ra kar.

Fıkrê mı uyo ke vetena çetniye ver apostrof megurenime. Musnaena ferqê *ebe/be, eke/ke, era/ra* mecbur niyo. Her zon de hemnamey (Homonym) u hemsikli (Homograph) estê, hama nustene de ferq nêaseno. Ferq u mane, vatena cumla de vecino meydan.

Vatenê da mına bine esta: Awa ke, Zazakiyê cori de “ebe” mı rê dıdinki (ikincil, secondary) yeno. Yanê esıl sero “be” biyo, hama sıftê cumla de sanıtê ver. “Eke” ki beno ke “eger ke” ra amo pêser, “era/ero” de ki beno ke henio. No, na sate jü fikro.

IX. Boçik B: Fekê Vacuğê de -i (ki)

Fekê Vacuğê (Ovacığê, Pulur) de qesegirek “*ki*” (*zi*) gegane gınenê ro, hama rêça xuya ke ebe *pêvuriyais* (göçüşme, Metathese) ca verda, manena:

Ejî a çağ ra amo ita. Toî ki bı mına ama. Mını vat, bırao bini ma dı amay bi. İnanî (havalanî) heni vat.

„Voreî varena/khilê, hurdi hurdi“, (vore ki varena)

„Varışî bıvaro/khilê, bulısık bercıro“¹⁹ (Vartısı ki bıvaro/khilê, bulısık berzo)

Fekanê binu de ki na *pêvuriyaisê vengu* ver *i'yê ki* cêreno qeseo verên dime: *Ezî (ejî) k' a çağ ra amane ita. Ti k'ebe mı ra ama. Mi k' va, bırao bini k' ma de amey bi. İnu ki (albazu) ki heni va.*²⁰

Fekê Vacuğê de heni aseno ke, veng *i* (*i'*yo derg), qeseo verêno ke niştê pıra, tede vıleşıyo pê. No qesanê zê *mi, inon* ra ki arezeo, çı ke *n'ê mi(n)*'o ke biyo vındi, naca de vecino meydan („*mını* vat“).

Nae ra, iyê ke fekê Vacuğê de nia qesey kenê, ni *i pia* binusnê.

¹⁸ uyo ke mı vat, taê diyalektu de no problem ebe *era/ero* çino. Zazakiyê cêri de tim *bı* vacino.

¹⁹ Lawıka „*khilê*, hal yamano“ ra, Y. Çelik.

²⁰ Normal nustene de tenêna zalal binuşıyo (eke reportaj, kılame niya): *Ez ki, tu ki, mı ki, bırao bin ki*.

Axiri rê, tabela Pia-Cia Nustene pêskes kenane:

Tabela Pia-Cia Nustene

I. Peyhurendi u namey /	Cia	<i>haştiye de, ae ra; ine ro</i>	VI. verhurendi era/ero	Cia	<i>Kewt ra ci; mendo ro ci</i>
II. Namê waxtqesu be waxtqesu ra	Cia	<i>qesey kerd; vaz da; reml erzana</i>	VII. Verbend bê-Verhurendi bê	Pia:	<i>Bêwaxt</i>
III. Fêlbendi (preverbi) be waxtqesu ra	Cia:	<i>Da piro; da ra</i>	VIII. “eke / ebe / era / ero” de apostrof (’)	Nê	<i>Ez be to ra</i>
	Pia:	<i>Pirodê; rado</i>			<i>Ti ke bêrê</i>
IV. Sîfetbiyais u nisange	Cia	<i>Şi uca; bi doxtor</i>	IX. Fekê Vacuğe de -î (ki)	Pia	<i>Mni vat; oy ki bêro; Heseni amo</i>
V. Qeseê pêvîleşiaey	Pia	<i>Rewra; avarde</i>			

²Terimê grameriê ke nuste de yenê gurenaene (Zazaki-Tırki-Almanki):

biyoğ: nesne; Objekt
boçık: ek, ilave; Anhang
fêlbend: fiil takısı; Präverb (*we-, de-, piro*)
fêlsîfet: ortaç; Partizip (*vêsa, ronişte*)
fêlname: isim fiili; Verbalsubstantiv (*wendis, merdene*)
hemname: eşadlı sözcük; Homonym (*veyve, vey’ve*)
hurendnamê girey: bağ zamiri; Relativpronomen (*ke*)
karê cumla: yüklem; Prädikat („*wenê, vırazena*“)
kerdoğ: özne; Subjekt

mesder: mastar; Infinitiv (*werdene*)
peyhurendi: arkailgeç; Postposition (*de, ra*)
peybend: son ek; Suffix (*-ık, -ıye*)
pêvuriyais: göçüşme; Metathese (*emser →esmer*)
qesebend : sözlük ; Wörterbuch
qesegirek: bağlaç; Konjunktion (*u, eke*)
nêbiyais: olumsuzluk; Negation
ulb.: u i bini; vs.; usw.
verbend: ön ek; Präfix (*bê-, tê-, nê-*)
verhurendi: ön ilgeç; Präposition (*ebe, hata, era*)
waxtê veri: geçmiş zaman; Präteritum
waxtqese: fiil; Verb (*werdene, wena*)

PERSÊ ESTÊBİYENA HEQÎ

B. Brecht

Jüyê Keuner [Koyner] Ağay ra pers kerdo, vato “Heq esto?” Keuner Ağay ki vato: “Ez to rê nae salix danu ke, ravêr ğeyal bikerê, tı cüabê ni perşi ra tepia satina*, ya ki nêsatina. Eke nêsatina, luzmê cüabê çino. Tı ke satina, ez şikin qe ke nê heni dest to di ke vaci, to qerarê xo do ra cı: to rê jü heq lazımo.”

Bertolt Brecht: “Geschichten vom Herrn Keuner” (Hêkatê Keuner Ağay
Çarnais: Asmeno Bêwayir

* raa xo ra vuriyaene, xerrepiyaene